

Մ Ք Ա Ն երազ եւ անդուլ կը հոլովի ժամանակին անիւն, որոյ հետ միասին կը շրջին եւ կը գլորին թագեր եւ գահեր, ազգեր եւ անհատներ. կը մարին հանճարներ եւ գործիչներ- յորոց ոմանք կը կանգնին դարձեալ, իսկ այլք նորա ատամանց ներքեւ կը փշրին: Կը լսէք, ի՞նչ ամազին խնայուցիչ շառաչ է որ կ'ելլէ անտի, որոյ հետ կը լսուին խառնիխուռն ողբք՝ եւ քրքիջք, անէծք եւ հեղնութիւնք, իղծք եւ բողոք, եւ կը կորսուին ունայնութեան մէջ: Այդ հսկայ անուին երկու հակառակ եզերաց վրայ կ'ընթերնուիմ, հին եւ նոր, *անցեալ* եւ *ապագայ*, *մահ* եւ *կեանք*. որպիսի՝ ներհակ պատկերք՝ եղծիչք իրեաց, եւ սակայն որքան մերձաւորք՝ գրեթէ զիրար գրկելու չափ. մարդկութիւնն անվախ եւ համարձակ...

անհուն անդնդով մի անջատուածք յիրերաց, եւ նուրբ թելով մի - հով - միացածք իրարու հետ. մի եւ նոյն շղթային կրկին աննման օղակք, որոց մէջ կը պարէ մարդկութիւնն անվախ եւ համարձակ...

Ահա տակաւին մի քանի ժամ է՝ որ կնքեց իւր շրջանը 1895 տարին, սեւերեսն, գիշերուան մթութեան մէջ. մինչեւ նոյն պահուն կը նշմարէի ոտիցս ներքեւ անյատակ վիճի մի, ուր կը պղպջային ջերմաքերմ արիւն եւ արտասուք, կը հնչէին աղիողորմ հեծք եւ կոծք, կը ճարակէին թոցք եւ խանձք հրդեհից, կը տեսնէի դիզալէզ դիակներ եւ աւերակներ, կը ծխային շէնք եւ անշէնք, կը փայլակէին սուսերք արիւնաներկ եւ այք կատաղիք, կը մռնչէին մարդակերպ գազանք, կը շէշին օձք թունալիցք, կը դիտէի անմեղութիւնն՝ հալածուած եւ չարութիւնն՝ յաղթական, տկարն՝ վշտամբեր եւ անօգնական, հլօրն՝ անզգայացեալ ի տեսիլ օրհասականին. միով բանիւ, նորօրինակ աղմուկ մի, իրարանցում մի, խառնակութիւն մի կրից եւ զգացմանց, դիմաց եւ ծայնից, դժոխային տեսիլ մի. լիրիւն քրտնեցայ, սարսուռ մի պատեց զիս, աչերս մթազնեցան այդ նողկալի տեսարանէն. բայց մտացս մէջ դեռ կը տեսէր նորա՝ ազդեցութիւնն, երեւակայութիւնս չէր բաժնուեր այն սեւ կամ կարմիր հետքէն, զոր գծեր էր երկրիս վրայ անցած տարին. լուսն կողմ կը նկարուէր դիմացս նորա խոժոռ կերպարանքն, ամէն տեղ կը տեսնէի աղիտարքեր հալածածներ, արկածներ, հիւանդութիւններ, ցաւեր, անպտուտութիւն, կիզիչ չորութիւն եւ ապա հեղեղօրէն անձրեւներ, ողողումներ, աւերիչ ցնցումներ՝ որոնք ամիսներով տեսեցին շատ տեղ. եւ սոցա ամենուն պարագլուխ՝ մահը, որ անխնայ կը հնձէր մարդկութիւնը, եւ մանաւանդ նորա մէկ սիրելագոյն մասը... Ո՛րքան ընտանիքներ ի սուգ համակեց նա. որքան տրտունջք նորա դէմ. մայրն իւր սիրելի զաւակը կը

*

պահանջէ իրմէ, նորահարսն՝ իրեն փեսայն, որքն՝ իւր ծնողքը, եւ ամէն ոք՝ իրենց սիրելին: Քիտուածինք եւ արուեստք եւս չունին արդեօք իրենց բողոքները եւ պահանջները. նոցա նուաճ կորուստներ ըրին քան ուրիշ տարիներու մէջ. կամ գէթ ի՛նչ նոր կամ՝ աւելի քայլ մ'ըրին ի յառաջադիմութեան, որով կարենայ պարծիլ անցած տարին քան իւր նախորդները. — Լսեցի դարձեալ ահաւոր շառաչ մի, եւ իսկոյն ցնդեցաւ տեսիլն. տարւոյն կափարիչն էր որ ինկաւ, ծածկեց աչերէս այդ վիճը:

Սոյնպիսի խորհրդածութեանց մէջ ընկզմեր էի, երբ մնչեց կէս գիշերն. զուարթ քայլերով կոխեցի անցայ 1896 տարւոյն սմմը, բռնած ծեռքս յուսոյ լապտերը: Իշ մինչ անցած կը համարէի ի սպառ փոթորիկը եւ հանդարտութիւնը սիրած, յանկարծ բացուեցաւ պատուհանս հովէն, որ ուրուականի նման ներս վազեց ճշկով եւ մարեց հրագա. մամուռն շունչն էր արդեօք, որ — թերեւս անագան միտքը եկած լինելով — կ'ուզէր մարել կենացս լապտերը: Ո՛չ. անցող տարւոյն յետին ճիշն էր այդ, օրհասականի վերջին հիգն՝ յուսահատ ցնցումներն էին, լուսոյ եւ մթութեան պայքարն էր, կենաց եւ մահու կռիւն, որուն մէջ միշտ յաղթողը հանդիսացեր եւ լոյս եւ կեանք. Բա՛ջողք եւ ծախողք իրարմէ ամբաժանել են միշտ յաշխարհի, ինչպէս բնութեան մէջ այլ մերթ ցուրտն եւ ջերմն միասին կը գտուին. հարկ է գիտել գործածել զանոնք ըստ պարագային. միոյն դէմ՝ դնելով եւ միւսը գրկելով սիրով. քայց երբեմն այլ հարկ է տեղի տալ՝ զիջանել հովերուն բռնութեան առջեւ, նման եղեգան, եմէ չննք ուզեր ջախջախիլ ի սպառ:

Տիեզերս նման է մի մեծ նկարի, կ'ըսէ բանասէր մի, որ առաջին անգամ նայուին կ'երեւի խառնուրդ մի գունոց, ծեւրու, դիմաց եւ այլեւայլ առարկայից, զորս անկարելի է զանազանել մէկմէկէ, մինչեւ նկարիչն՝ որ գիտէ արուեստին գաղտնիքը՝ կը ցուցնէ կէտ մի, ուսկից կը պարզուի նկարին ամբողջութիւնն. գոյներն, ծեւերն, անծերն եւ ամենայն առարկայք կը պարզուին՝ կը մտնեն իրենց կարգին մէջ: Այսպէս այլ տիեզերաց մէջ կը տեսնենք ամենայն ինչ խառնիխուռն. բայց երբ մտածենք այն աներեւոյթ Ալը՝ որ կը վարէ տիեզերս, կը շարժէ կամ կը դադարեցունէ՝ ըստ կամս՝ աշխարհիս կամ ժամանակին անիւր. որ ծեռք կ'առնու տարերքը կամ բնութեան հարցումները՝ չարիքը պատուհասելու եւ քարիները փրկելու համար, որոյ զօրութեան առջեւ աշխարհակալք եւ բռնաւորք խաղալիք են, եւ չկարծուած պառնուն կը հրամայէ ամպերուն՝ որոտալ, գետոց՝ ողողել, երկրիս՝ երերալ, կայծականց՝ թծափիլ ի սաստ եւ ի պատուհաս անիրաւութեանց, նոյն միջոց կը պատկերի առջեւնիս այն գեղեցիկ կարգը՝ զոր Աստուած հաստատուել է արարածոց մէջ... Այսպիսի սփոփիչ մտածութեամբք արծարծելով մեր յոյսը, յետին սրտակտուր հառաչ մի՛ արտաստուաց կայակ մի՛ անէծք մի թափելով ի գուլն անցելոյն, ողբանքն խընդունեամք նորածագ տարին, որ կը խոստանայ զարմանել իւր նախորդին հասուցած վնասները եւ ամենայն բարեօք եւ պարգեւօք խուլ զմեզ:

Որակայն կանգ առնունք վայրկեան մի՛ ակնարկ մի եւս տալու լրագրութեան, թէ անցեալ տարւոյ շրջանին մէջ ի՛նչ դեր խաղաց կամ ուղղութիւն բռնեց, եւ բնաւ լարագացում մ'ըրաւ դէպ ի լաւն եւ օգտակարն:

Ողբի մի զարգացման կարեւոր միջոցներէն մին է լրագրութիւնն, — յորում կ'իմանամ նաեւ ուսումնասիրութիւնները, — որուն ծեռքով անհասանելու գաղափարներն կ'արտայայտուին, որք կամ մասամբ եւ կամ ամբողջովն միաբանելով իրերսց հետ կամ հակառակելով, մերթ կ'աջակցին միմեանց եւ մերթ կը կուտին դիմամարտք, որով կը լուսաւորին՝ կը պարզեն՝ կ'ուղղեն գիրար. եւ այդ մեղմ կամ բուռն շփմամբ՝ քաղաքականութեան եւ գիտութեանց կայծեր յառաջ կը բերեն: Լրագրութիւնն, գրականութեան մէջ. Պրոտէստի դերը կը խաղայ. ամէն կերպարանք կ'առնու. ըստ պարագային, կ'իշխէ կամ կ'իջնէ, բաւական է որ իւր նպատակին հասնի. Ո՛վ կարող է ժխտել թէ ընդարձակ է նորա ասպարեզն եւ մեծ է ազդեցութիւնն՝ քան

որչափ կը կարծուի. կայ նիւթ մի որ նորա Ռորիզոնէն դուրս լինի. կայ ամոռ մի կամ աստիճան մի՝ ուր չի հասնի նորա գաւազանն:

Կարելի՞ է չի տեսնել թէ մեր ազգին լրագրական ասպարէզն այլ տարուէ տարի ընդարձակելու վրայ է, թէ եւ չգիտեմ թէ ի՞նչ արդիւնք կ'ունենայ այդ մեր մտաւոր զարգացման մասին. կարելի՞ է չտեսնել թէ ի՞նչ խոտոր համեմատութեան մէջ են մեր թերթերն, գի որչափ կ'աճի նոցա թիւն եւ քանակն, նոյնչափ այլ իմաստից եւ կորովի նուազութիւն կը նշմարուի. մանաւանդ երբ ոմանք միայն գրիչ շարժելու նպատակաւ կը ձեռնարկեն այդպիսի իրաց, եւ կամ լոկ անուն մի ձգելու եւ նորա շուրջը փայլ մի շողացնելու դիտմամբ, ճաւայի չէ՞ յիրաւի տեսնել. թէ որ եւ է նոր հանգչաւ կամ *օրափոր*՝ որ լոյս կը տեսնէ՝ մահացու հարուած մի կու տայ իւր նախորդին, որպէս թէ նա այլ եւս իրաւունք չունենար ապրելու. եւ, որ զարմանալին է, իւրաքանչիւրն այնպիսի ուղղութիւն մի կը բռնէ, որ ոչ միայն իրեն հետեւող չուենար, այլ ինքն իսկ՝ դեռ չի հասած հանապարհին կէտը՝ կանգ կ'առնու ուժասպառ. կ'ամփոփեմ խօսքս անցեալ տարւոյ մասին, թէ ի՞նչ դեր խաղաց լրագրութիւնն. — Այն ինչ որ կը խաղայ միջակ դերասան մի, որ տարիներէ ի վեր վարժած թաւարներէմին՝ ընաւ դժուարութեան չի պատահիր, բայց եւ չի ցուցնէր արտաքոյ կարգի խանդ՝ աւիւն՝ եզականութիւն իւր դերերուն մէջ, որ սեփական է հանճարոյ, Մ'եր մէջ լրագրութիւնն այն կարծիքը ունենալ կ'երեւի, իբր թէ ինքն իւր գործին տէրը լինէր, կատարելութեան գազաթնակէտը հասած, « *des plus en plus*! ». հետեւաւ բար չի հանդուրժեր ո՛ր եւ է դիտողութեանց՝ թէ եւ իրաւացի լինին. Մ'ինչ ընդհաւ կառակն կը տեսնեմք, որ շատք հետեւողութիւն կամ թարգմանութիւն են եւրոպացի թերթերու՝ նոցա ներընչութեամբ կը գրուին շատ յօդուածներ, առանց խորհրդածելու թէ կը պատշաճին արդեօք մեր ազգին, հասկանալի՞ են, օգտակար թէ վնասակար պիտի լինին...

Ոմանք վարժած են պատգամներ որոտալու այնպիսի իրաց վրայ, որոնց այբուբենը հագիւ թէ գիտեն. այլը՝ իրենց ուղեցոյցը կորուսած՝ ուրիշներուն ուղիղէ կ'ուզեն հանդիսանալ. կան եւս, որոնք՝ ընական կարգը փոխած՝ իրենց չի պատկանող նիւթոց վրայ կը գրեն՝ կը խօսին, եւ ի՞նչ զարմանք՝ ետէ կը սխալին. աշխարհիկ թերթեր՝ կրօնական խնդիրները նիւթ առած՝ յայց եւ յահեակ վճիռներ կ'արձակեն, եկեղեցական նորոքիւնակ կազմակերպութիւն մի կ'ուզեն հնարել, իրենցմէ վեր հեղինակութիւն չեն հանչար. ընդ հսկառակն՝ կրօնականն կ'ախորժի հոռոմաբանել աշխարհիկ իրաց եւ իրեն դաւանութիւնն անգամ քայքայող նիւթոց վրայ. Այլը դարձեալ, յետ հրաւէր կարդալու ի քանակութիւն եւ ի վիճաբանութիւն այնպիսի թերթեր, որոնք տարիներէ ի վեր լուծութիւն միայն ընտրել էին յուզիչ խնդիրներու մէջ, եւ ահա՝ իրենց սպասած յաջողութիւնը չի գտնելով՝ դասալիք կը լինին դաշտէն. գի ո՛վ կը յուսար թէ զառամեալ համարուած թերթ մի — որ ըստ ինքեան հագիւ կարող պիտի լինէր ինքզինքը պաշտպանել — յանկարծ յարձակողական դիրք պիտի բռնէր. Զի կան արդեօք այնպիսիներ եւս, որոնք անձնական շահուց գործի ըրեր են իրենց թերթերը՝ փոխանակ հասարակացը մտածելու. եւ կամ, ժողովրդականութիւն շահելու դիտմամբ՝ ստորին դասակարգին *գեղարմ*ները կ'ոսկեզօծեն եւ բարձրագունին չեւերը կը ծորտեն:

Եւ սակայն այս թերթերն են, որ մերմ ընդ մերմ — իրաւ թէ անիրաւ — քարեր կ'արձակեն *Իազմափայլ* դէմ. եւ արդէն մի քանի տարի յառաջ, երբ սա իւր յիսնամեկի գագաթը հասնելու մօտ էր, այլեւայլ գանգատներ կը լսուէին աստի անտի, թէ *Իազմափայլ* ծերացել է. կորուսել է իւր կորովը, պէտք ունի երիտասարդանալու, հոխացնելու է քանակը եւ ւզգային մասը. եւն. Ո՛վ չի գիտեր թէ մարդ, բարձր տեղ մ'ենելու միջոց, սկզբան աշխուժիւ եւ երագութեամբ կ'ենէ. բայց քանի որ գագաթին կը մօտենայ՝ կը սպառի ուժն, քայլերն կը դանդաղին, եւ գագաթը ենելէն վերջը ուրիշ քան չի մտար ընել, բայց կանգ առնուլ՝ դադարել եւ կամ վար իջնել. Այլը մասին *Իազմափայլ* այլազգ շարժեցաւ. ո՛չ կանգ առաւ եւ ոչ այլ յանձն առաւ իւր իջնել, այլ անդուլ դէպ ի վեր ուղիւ իւր քայլերը, նոյն ծրագրով եւ նպատակաւ՝ ինչպէս մինչեւ ցարդ. ի վերջ քանիցս սա եւս կ'ուզեմ դիտել տալ

Թերթերուն եւ հանդէսներուն, Թէ իրենց պատահած դժուարութիւնք, իրենց բռնած ուղղութիւնը կամ ընթացքն, իրենց ունեցած յաջողութիւնք կամ յաղթանակներն՝ նոր բաներ չեն Բազմապիպի համար. Բիւնցել են իրեն պսակներն՝ դաքնիներն, սասնեակ տարիներ յառաջ – մինչ շատ Թերթեր եւ հանդէսք դեռ լոյս տեսած չէին – անցել է նա այդ ամէն շրջաններէ՝ վտանգներէ՝ յաղթանակներէ, եւ Բիւմակ դարձեալ կը խրախուսէ իւր ընկերները եւ կը մաղթէ՝ միասիրտ միահոգի յառաջել, վազել, հասնիլ գերագոյն նպատակին, որ է՝ զարգացումն եւ լուսաւորութիւն ազգին:

1 Բռնուար 1896

